

sen – är de inte helt omotiverade klagomålen över skurkaktiga politiker, korrumpierade institutioner och moraliskt förfall. Det märkliga är att folk som ena dagen säger att politiker över lag är skurkar nästa dag väljer skurkar som lanserar sig som politiker, att folk fröjdas när skurkarnas obildade hejdukar ersätter tjänstemän tillsatta på meriter, att religiösa moralpredikanter ställer sig bakom moraliskt förfallna ledare. När Billy Grahams son Franklin såg den amerikanska administrationen “dyka från den moraliska trampolinen rakt ner i mänsklighetens dyngpöl” (s. 162) var man benägen att nicka bifall. Men så visade det sig att han predikade om Obama och inte om Trump!

Referenser

- Applebaum, Anne, 2004. *Gulag: De sovjetiska lägrens historia*. Stockholm: Norstedts.
- Applebaum, Anne, 2012. *Järnridån: Det kommunistiska maktövertagandet i Östeuropa 1945-1956*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Applebaum, Anne, 2019. *Röd hungersnöd: Stalins krig mot Ukraina*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Brennan, Jason, 2017. *Efter demokratin: Argument för ett nytt styrelseskick*. Stockholm: Timbro.

Borsgård, Gustav (red.), 2020. *Tranströmer och det politiska*. Stockholm: Ellerströms förlag.

Anmälan av Naima Chahboun

Tomas Tranströmer är en av Sveriges främsta poeter genom tiderna. Endast det faktum att Svenska Akademiens beslut att tilldela honom Nobelpriset år 2011 – trots en historisk överrepresentation av svenska författare i pristagarlistan – inte väckte mer än sporadiska protester räcker för att bekräfta hans unika ställning inom svensk samtidslitteratur. Priset var kröningen på en lång och framgångsrik karriär som ända sedan debuten med diktsamlingen *17 dikter* 1954 kantats av hyllningar och utmärkelser.

Till Tranströmers framgångssaga hör dock berättelsen om hur poeten kämpade i motvind i sextio- och sjuttitalens politiskt präglade litteraturklimat. Historieskrivningen förtäljer hur konstnärliga värden i den vänstervåg som då svepte genom landet underordnades politiska, och hur Tranströmers filosofiskt

betraktande lyrik till följd av detta anklagades för världsfrånvändhet och bristande samhällsengagemang. I förordet till antologin *Tranströmer och det politiska*, utgiven på Ellerströms förlag 2020, skriver redaktören Gustav Borsgård att den vitt spridda synen på Tranströmer poesi som opolitisk, och kritiken han fick utstå på grund av detta, var en av projektets ursprungliga inspirationskällor. Redan i bokens första kapitel avslöjas dock att bilden av Tranströmer som en av det ideologiskt färgade litteraturetablissemangen belackad underdog är betydligt överdriven. Visst fanns det enstaka röster som avfärdade hans poesi på politisk grund, men dessa var få och möttes av massivt motstånd från kritikerkåren i stort. På det stora hela tycks mottagandet av Tranströmers poesi alltså inte ha präglats av politiska bedömningar och ideologiska skyggappar. Att myten om kritikernas ensidiga fördömanden ändå fått fäste beror kanske delvis på att Tranströmer själv, av senare offentliggjord korrespondens att döma, tycks ha tagit den kritik som ändå förekom förvånansvärt hårt.

Återstår då frågan om Tranströmers poesi verkligen är så opolitisk som många hittills har antagit. Det är denna fråga antologins olika bidrag – författade av litteraturvetare med hemvist i Umeå, Sundsvall och Åbo – söker besvara. Ur ett statsvetenskapligt perspektiv erbjuder deras analyser en intressant inblick i hur politikbegreppet behandlas då det uppträder inom ramarna för en annan akademisk disciplin, och ett tillfälle att reflektera över hur vi själva tänker kring politik och det politiska.

Men låt mig börja i en utvickning från min egen undervisningsvardag. När jag under första seminarietillfället på grundkursen i statsvetenskap ber de nyblivna studenterna att ge exempel på företeelser som de anser vara politiska rymmer deras svar en rad möjliga förståelser av politikbegreppet. Många hänvisar förstås till rådande institutionella praktiker: Politik är det som vi gemensamt fattar beslut om, det som regleras i lag eller behandlas av regeringar och parlament. Skiljelinjen mellan politik och icke-politik motsvarar enligt denna förståelse i princip den mellan det offentliga och det privata. Andra förslag brukar framhäva det kontroversiella som politiskt, medan det förgivettagna kategoriseras som opolitiskt: Huruvida en fråga är politisk eller inte avgörs av huruvida den väcker debatt. Här framkommer en konfliktorienterad syn på politik, där det politiska är det som på något sätt utmanar rådande ordning. Ett tredje vanligt svar är att politik handlar om makt. Vad detta innebär beror förstås på vad vi menar med makt, men i regel framstår det politikbegrepp som här åsyftas som mer omfattande än övriga. Det inkluderar inte bara omtvistade eller lagreglerade frågor, utan också individers och grupperns samspel på mikronivå. I detta politikbegrepp ryms frågor om normer och identitet, och de studenter som framför det är ofta måna om att poängtera att bevarandet av status quo är lika politiskt – i lika hög grad ett uttryck för makt – som förändring. Dessa och flera andra möjliga synsätt tycks alltså rymmas i begreppet ”politik” så som det förstås av en intresserad allmänhet (dit jag räknar mina förstaårstudenter).

Hittills har dock ingen föreslagit att det politiska hör ihop med det existentiella eller metafysiska – teman som anses känneteckna Tranströmers dikter. Det verkar alltså som att antagandet att Tranströmer var en opolitisk författare vid första anblicken stämmer överens med en vardagsspråklig förståelse av politikbegreppet.

Det tycks också stå klart att Tranströmer själv uttryckligen tog avstånd från det politiska i åtminstone en mening. Borsgård citerar i sitt kapitel poetens svar på en aldrig färdigställd undersökning om svenska författares politiska hållning under sextioalet. Här resonerar Tranströmer kring sin samtids krav på politiska ställningstaganden, som han betraktar som ett symptom på förvirring och maktlöshet. I en analys som lika gärna hade kunnat gälla dagens medieklimat pekar han på det strida flödet av svårbedömd och motstridig information som orsaken till en ökad polarisering av samhället. Politiska ideologier tillhandahåller ett ramverk för att sortera och värdera information, de tillfredsställer vad poeten kallar vår ”rasande hunger efter enkelhet”. Att uttrycka politiska åsikter erbjuder en moralisk utväg för individer som annars inte är mer än brickor på världspolitikens oöverblickbara spelplan. Borsgård kallar fenomenet ett identitetsskapande pseudo-agerande: ”jag tar ställning, alltså är jag god”. För Tranströmer utgör det politiska ställningstagandet ett substitut för verklig förståelse, och han betraktar poesin som motkraften till den förenklade världsbilds ideologierna erbjuder. I ett uttalande som lyfts fram av Anna Möller-Sibeliuss beskriver han poesins privata, sanningssökande språk som ”en motvikt mot politikernas manipulativa kliché- och propagandaspråk”. Detta kan ses som ett tydligt ställningstagande – estetiskt, men kanske även epistemiskt – mot det politiska ställningstagandet. Dock påpekar Möller-Sibeliuss, i likhet med andra av antologins författare, att just den syn på poesi som anti-politik som framkommer i Tranströmers uttalanden såväl som i hans dikter i sig kan tillskrivas politiska förtecken.

Flera av antologins bidrag ser ett samband mellan Tranströmers poetik och Rancières dikotomi mellan *polisen*, upprätthållandet av en kontrollerande hierarkisk ordning, och *politiken*, en omstrukturering av tingen som till sin natur är förändringsinriktad och jämlikhetssträvande. I sitt kapitel med titeln ”Tranströmerpolitik” föreslår Ragnar Haake att Tranströmer betraktar sjuttioalets vänsterrörelse som polisen – det dominerande perspektivet på den svenska litteraturscenen, om än inte i samhället i stort. Genom att vägra inordna sig i propagandisternas led utmanar poeten vad han uppfattar som rådande konsensus och framtvingar därmed en omorganisering av det litterära fältets möjligheter. Haakes analys visar på en intressant företeelse hos det politikbegrepp som handlar om att utmana rådande ordning: Beroende på hur sammanhanget avgränsas byter det dominerande och det utmanande perspektivet plats. Det som är utmanande i förhållande till samhället i stort kan utgöra konsensus i ett mer begränsat sammanhang. En effekt av detta är att politiken tycks sakna

riktning – det politiska är en rörelse *bort ifrån*, oavsett vad. Samtidigt sägs politiken sträva mot jämlikhet, vilket pekar mot ett mer substantiellt innehåll. Ett sätt att lösa denna paradox är att, som Haake gör, dra slutsatsen att det mest politiska språket också är det mest subjektiva. Subjektivitet förstås här som det som är grundat i personlig erfarenhet, snarare än i upprepning och konvention. En liknande läsning återfinns hos Anders E Johansson, som i Tranströmers kontrastering mellan statistik och musik hittar en gestaltning av "det singulära". Diktraderna "Jag vet också – utan all statistik – att just nu spelas Schubert i något rum därborta och att för någon är de tonerna verkligare än allt det andra" relaterar Johansson till Adornos tanke att "poesin och musiken är det mest objektiva just därför att den i sin subjektivitet är så fullständigt förmedlad." "Objektivitet" härrör i denna tolkning ur insikten om att vi alla är ensamma i vår erfarenhet av världen, utelämnade till våra sinnen. "Jämlikhet" betecknar relationen mellan ett subjekt och omvärlden snarare än mellan olika subjekt. I subjektiviteten är vi jämlika såtillvida att vi alla endast har tillgång till vår egen upplevelse.

Betoningen av subjektiviteten ska dock inte likställas med befastandet av en identitet, kollektiv eller individuell. Tvärtom strävar, som antologins författare vid upprepade tillfällen påpekar, Tranströmers subjekt alltid mot jagupplösningens transcendens. Subjektet är visserligen nödvändigt för att forma utsagan, men så fort det uppfyllt sitt mål kan det överges. För Haake är diktens längtan bortom jagets självbekräftelse i grunden en strävan mot jämlikhet, en "demokratisk impuls". Jaget avsäger sig sina egenskaper och därmed sina privilegier, inklusive den överlägsna status som följer av det politiska ställningstagandets moraliska rättrådighet. Passivitet blir därmed en politisk strategi, vilket också framhålls av Borsgård som i detta drag ser paralleller mellan Tranströmers undflyende subjekt och Žižeks påstående att motståndet, för att bli igenkännbart som motstånd, tvingas följa spelets regler och därmed bekräftar dessa. Det enda sättet att undergräva makten är därför att ignorera den, att fästa blicken vid en annan horisont.

Så långt visar antologins författare på möjligheten att läsa Tranströmers poesi som politisk i en progressiv, positivt laddad bemärkelse. I det förtätade ögonblickets jagupplösning, liksom i valet att anlägga ett existentiellt snarare än dagspolitiskt perspektiv på världen, anar de rörelsen mot en radikal omtolkning av rådande ordning och upplösning av hierarkier. Men det finns också bidrag som gör en mer kritisk läsning, som framhåller drag i Tranströmers poesi som visserligen kan betraktas som politiska men som inte på samma sätt stryker dikten medhårs. Ett sådant bidrag är skrivet av Sofia Pulls, som från sin position som jäktad småbarnsmamma avundsjukt betraktar Tranströmers subjekt som har privilegiet att få sova ostört. Om de i Tranströmers diktning återkommande motiven sömn och dröm kan tolkas som en metaforisk flykt från jagets begränsningar, framstår de för den av sömnbrist plågade mamman

som en högst konkret materiell lyx. Det förgivettagna, som för henne är en bristvara, blir i Pulls feministiska läsning ett tecken på de privilegier som författaren för med sig in i dikten och som avgör vem den tilltalar och vem den utestänger.

För en mer formmässigt orienterad kritik står Maria Jönsson, som inledningsvis prövar tanken att Tranströmers ointresse för det mänskliga subjektet utgör en form av "ekokritik" – ett ifrågasättande av människans särställning i naturen. Det undflyende jaget, de långa tidslinjerna och de ofta förekommande bilderna av djur och natur utgör i denna tolkning delar av en civilisationskritisk hållning som må ha uppfattats som opolitisk under sjuttioalet men som i dagens samhälle, präglad av klimathotet, framstår som högaktuell. Men där andra ser rörelsen bortom jaget och vardagen som en intervention som utmanar rådande hierarkier, pekar Jönsson på att Tranströmers förtätade ögonblick av insikt – hans så kallade "epifanier" – endast kan framträda mot bakgrund av vardagens ordning och att dikten därför är förutbestämd att gång på gång återvända dit. De förhöjda ögonblicken erbjuder visserligen tröst, men befäster därmed hierarkierna snarare än att utmana dem. Klarsynen – den av Tranströmer omhuldade förståelsen – blir i hennes läsning ett substitut för handling. Vi tycks därmed ha fullbordat den cirkel som inleddes med poetens ställningstagande mot politiska ställningstaganden och tanken om passivitetens politiska kraft. Men kanske, funderar Jönsson vidare, måste det politiska inte nödvändigtvis mana till handling. Kanske uppstår i epifanierna glimtar av något som kan dröja sig kvar som en nyväckt längtan, en utopi vars roll inte är att erbjuda politiska riktlinjer, utan att väcka tanken att en annan värld är möjlig.

Ur ett statsvetenskapligt perspektiv framstår kanske försöken att avtäcka en politisk dimension i Tranströmers diktning som långsökta. Det ligger nära till hands att – i likhet med Tranströmer själv – invända att det politiska inte är ett förhållningssätt eller ett uttryck, utan något högst konkret som avgör människors livsvillkor. Ofta finns det goda skäl att i statsvetenskapliga studier avgränsa förståelsen av det politiska till något som försiggår mellan människor snarare än inom dem, och som resulterar i handlingar av olika slag. Men så fort vi börjar fundera över dessa handlingars ursprung väcks frågor om tankens och språkets makt, frågor som statsvetenskapens mer tolkningsinriktade underdiscipliner förstås redan är väl bekanta med. Genom att förflytta fokus ännu ett steg närmare individen, från studiet av diskursers och ideologiers samhällspåverkan till frågan om den enskilda textens och erfarenhetens politiska potential, bidrar antologin *Tranströmer och det politiska* med insikter som på en gång synliggör och utmanar vår ofta förgivettagna förståelse av begreppet politik.